

152. évfolyam (2018) | 3. szám

SZÁZADOK

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata

Az alapítás éve
1867

Főszerkesztő:
Frank Tibor

Felelős szerkesztő:
Simon Anita

Szerkesztőség:
Csukovits Enikő, Eiler Ferenc, Hegedűs István,
Kenyeres István, Toma Katalin, Völgyesi Orsolya

SZÁZADOK

www.szazadok.hu

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata

Szerkesztőség: H-1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. B. épület V. emelet 511.

Telefon: (+36) 1 224 67 00 / 4637 mellék

E mail: szerkesztoseg@szazadok.hu

152. évfolyam 2018. 3. szám

Szerkesztőbizottság:

Csernus Sándor, Draskóczy István, Fodor Pál, Font Márta, Földes György, Gecsényi Lajos,
Gyarmati György, Hermann Róbert, Horn Ildikó, Izsák Lajos, Klaniczay Gábor, Kövér György,
Krász Lilla, Lévai Csaba, Orosz István, Pál Judit, Pál Lajos, Pálffy Géza, Papp Klára, Pók Attila,
Rainer M. János, Romsics Ignác, Sajti Enikő, Szakály Sándor, Varga Zsuzsanna,
Veszprémy László, Vonyó József, Zakar Péter, Zsoldos Attila

Nemzetközi tanácsadó testület:

Vojtech Dangl (Szlovákia), Robert John Weston Evans (UK),
Marie-Madeleine de Cevins (Franciaország), Holger Fischer (Németország),
Ovidiu Ghitta (Románia), Olga Khavanova (Oroszország), Árpád von Klimó (USA),
Stanisław A. Sroka (Lengyelország), Arnold Suppan (Ausztria), Kees Tszelszky (Hollandia)

Olvasószerkesztő:

Somogyi Gréta

Tördelés, nyomdai előkészítés: ElektroPress

www.elektropress.hu

Nyomás, kötészet: Prime Rate

www.primerate.hu

ISSN 0039–8098

TARTALOMJEGYZÉK

ISMERT FORRÁSOK – ÚJ ÉRTELMEZÉSEK

- B. Szabó János – Bollók Ádám: A „szavart–türk dosszié”. A 9. századi kelet-európai
steppei vándorlások 16–17. századi párhuzamok tükrében..... 479*
- Csákó Judit: Kegyes királyné vagy rosszakarat mérgével teli vipera?
Megjegyzések Bajorországi Gizella krónikásirodalombeli portréjához 543*
- Bagi Dániel: Az oroszlán, a sas, a szamár és az Igaz Mester. Műgelni Henrik
két magyar krónikájának keletkezési körülményei..... 591*

KÖZLEMÉNYEK

- Nagy Levente: Kálvinista és/vagy katolikus unió.
A reformáció helyzete az erdélyi románok közt a 17. század végén623*
- Jiří Januška – Petr Píša: A prágai egyetem első magyar tanszékének alapítása, működése
és megszűnése az 1850-es években..... 651*

MŰHELY

- Romsics Gergely: Egy kultusz rendszertana. Gondolatok Turbucz Dávid
A Horthy-kultusz 1919–1944 című kötete kapcsán..... 671*

KRÓNIKA

- Reisz T. Csaba: Történelem egy kattintásra? Klasszikus forráskiadás
és/vagy levéltári adatbázisok 685*

TÖRTÉNETI IRODALOM

<i>Földváry Miklós István</i> : Egy úzus születése. A Chartvirgus-pontifikále és a magyarországi liturgia megalkotása a XI. században (<i>Keglevich Kristóf</i>)	695
Gabriele Haug-Moritz (szerk.): Verfassungsgeschichte des Alten Reiches (<i>H. Németh István</i>)	698
<i>Hermann István</i> : A Veszprémi Egyházmegye igazgatása a 18. században, 1700–1777 (<i>Mihalik Béla Vilmos</i>)	700
<i>Koncz Pál</i> : Papírmivesség és könyvművészet Veszprém megyében a 18–20. században (<i>Horváth Gergely Krisztián</i>)	703
<i>Mary Gluck</i> : A láthatatlan zsidó Budapest (<i>Baliga Violetta Lilla</i>)	706
Szarka László – Sallai Gergely – Fedinec Csilla (szerk.): Az első bécsi döntés okmánytára. Diplomáciai iratok 1938. augusztus – 1939. június (<i>Simon Attila</i>)	709
E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI	713

gyakorlatának és változatainak ismeretében, magas műveltséggel, a lényegyet tiszteletben tartva, mégis kreatív módon, ízlésesen alkottak meg egy új és nagyra törő hagyományt. A kódex tulajdonképpen liturgikus tartalmának bemutatása a mű következő kötetének témája lesz.

Keglevich Kristóf

VERFASSUNGSGESCHICHTE DES ALTEN REICHES

(Basistexte – Frühe Neuzeit Band 1)

Szerk. Gabriele Haug-Moritz

Steiner, Stuttgart 2014. 283 oldal

A Steiner kiadó 2014-ben egy új sorozatot indított, elsődlegesen abból a célból, hogy a német egyetemek számára olyan bázisszövegeket gyűjtsön össze, amelyek a szerkesztők igényei és meglátása szerint egy-egy témakör tárgyalásakor megkerülhetetlen olvasmányként adhatók a diákok kezébe. A kiadó és a sorozatszerkesztő Barbara Stollberg-Rilinger feladata nem könnyű, nemcsak azért, mert nagyon nehéz olyan szerkesztőt találni, aki ezt a nehéz feladatot megfelelően el tudja végezni, hanem azért is, mert a német szakirodalom az egyik leggazdagabb Európában. Az első kötet óta évről évre újabb és újabb kötetek jelentek meg, sorrendben a következők: *Verfassungsgeschichte des Alten Reiches*. (Basistexte – Frühe Neuzeit Band 1) Szerk. Gabriele Haug-Moritz. 2014.; *Reformation*. (Basistexte – Frühe Neuzeit 2) Szerk. Matthias Pohl. 2015.; *Die europäische Expansion*. (Basistexte – Frühe Neuzeit 3) Szerk. Peter Burschel – Jüterzenka Sünne. 2016., végül *Stadtgeschichte*. (Basistexte – Frühe Neuzeit Band 4) Szerk. André Krischer. 2017. Minden egyes kötet szűk 300 oldalon a szerkesztők által kiválasztott szövegeket és egy erősen megszürt bibliográfiát tartalmaz. A kötet tartalma és a válogatott bibliográfia egyértelművé teszi, hogy tankönyvsorozatról van szó, ami egyike azoknak a sorozatoknak, amelyek a német felsőoktatásban oly kiváló szerzők által, azonban az egyes témakörök iránt érdeklődők számára is nagyon hasznos kézikönyvekként felhasználható köteteket tartalmaznak. (Ehhez hasonlóak voltak például az Oldenbourg Kiadó által jegyzett *Enzyklopädie Deutscher Geschichte* és a *Grundriss der Geschichte* sorozatok.)

Az első kötet témakörének a sorozatszerkesztő az alkotmánytörténetet választotta. A téma Magyarországon a 19. században volt a legintenzívebb kutatási terület, míg az utóbbi évtizedekben az alkotmánytörténeti kérdések már nem a mainstreamhez tartoznak. Ez annak ellenére elmondható, hogy a kora újkor tekintetében Pálffy Géza monográfiája (*A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Bp. 2016.) visszakanyarodott azokhoz a kérdésekhez, amelyek a Magyar Királyság alkotmányos helyét jelölték ki a Habsburg Monarchián belül. Szijártó István pedig a magyarországi diéták kutatásával a rendi alkotmányosság legfontosabb fórumának feltárását végzi. A 19. században oly jellemző jogi háttérrel rendelkező történészek száma mára igencsak megcsappant, így akár érthető is, hogy a magyar történetírásban az alkotmánytörténet rovására inkább a levéltárakban is gyakran használt közigazgatás-történet vált az egyik fontosabb kutatási területté. Az alkotmánytörténet alkonya nem véletlen, és ugyanez a jelenség a német történetírásban is megjelent, hiszen a nemzetállamok kialakulását éppen ez a diszciplína látta el megfelelő történeti tudattal.

A kötet tanulmányai a tanulmányok kiválogatásának szempontjaira is mutatnak, de a szerkesztő, előszava is ezt erősíti meg. A szerkesztő a válogatást három nagyobb elemre bontotta. Az első szekcióban a német alkotmánytörténet hagyományait felmutató két tanulmányt

válogatott be. Két olyan tanulmányt, amelyek a német–német viszonylatban a 19. század legnagyobb problémája: a nagy avagy kis német megoldás köré csoportosuló elemzéseket, történeti előképeket tárgyalják. Az egyesült Németországban parlamenti helyet is elnyerő Heinrich von Treitschke, illetve a Bécsbe emigráló Onno Klopp két írásáról van szó. Ezt követően a szerkesztő inkább a mai kutatások felé fordult. A német alkotmánytörténet-írásban az 1970-es és 1980-as évek fordulópontot jelentettek. Ekkor a kutatási terület új lendületet kapott. Karl Otmar von Aretin 1967-ben kiadott habilitációs dolgozata (Heiliges Römisches Reich 1776–1806. Reichsverfassung und Staatssouveränität. Wiesbaden 1967.) ebben a változásban kiemelkedő szerepet kapott, ahogy Peter Moraw és Volker Press vitaindító tanulmánya, ami a *Zeitschrift für Historische Forschung*ban jelent meg 1975-ben. E tanulmány újabb, 2001-ben kiadott verziója az első a kutatási programokat tartalmazó fejezet három tanulmánya közül. A szerkesztő tudatosságát mutatja, hogy a másik két alapvető vitaindító tanulmány ugyanezekben az években megjelent írásokból áll. Moraw és Press tanulmánya mellé így került Georg Schmidtnek a német komplementer államról szóló írása, valamint Barbara Stollberg-Rilinger 2002-ben megjelent munkája, amely az alkotmánytörténeti kérdéseket a ceremonális elemek vizsgálatának rejtett nyelvvel kívánja felfedni. Georg Schmidt a jénai iskola fontos tagjaként e tanulmányában az állam fogalomváltozásaira hívta fel a figyelmet, valamint arra, hogy a felekezeti kérdések hogyan változtatták meg a „Nation” (politikai nemzet) összetevőit, ahol így a nyelv és a kultúra vált az egyik fontos összekötő elemmé. A „münsteriek”-et képviselő Barbara Stollberg-Rilinger a kulturtranszfert állította – alapvetően kultúrtörténeti oldalról érkező – kérdései középpontjába. A szerző a propaganda, az etikett, a ceremonális elemek, a politikai identitást kifejező jelképek és szimbólumok fontosságára hívta fel a figyelmet e programadó cikkében. Teljesen újszerűen az alkotmánytörténetre mintegy politikai kultúrtörténetként tekintett. Az 1975-ben megjelent közös tanulmány az alkotmánytörténet új útját a társadalomtörténeti kérdések felől kívánta leginkább kijelölni. Az államgépzetben részt vevő személyek társadalmi háttérét, a ma oly divatos kapcsolatháló felfedését, a szakszerűség kérdését éppen úgy felvetették, mint a birodalmi politizálás alapvető helyszínéül szolgáló birodalmi gyűlések és hivatalok működését, felépítését, a gépezetet működtetők szerepét.

Ehhez a programhoz igazodnak a kötet fejezetei. A következő blokk Peter Moraw 1980-ban megjelent tanulmányát tartalmazza, amely az addigiakhoz képest egy teljesen új képet nyújtott a birodalmi gyűlésről. E tanulmányban a szerző a normalizálódás és a birodalmi gyűlés hivatallá válásának bemutatásával egy jóval szélesebb jelentéstartalmat adott a birodalmi gyűléseknek, egyben ráirányította a figyelmet arra, amit az 1975-ben megjelent programnyújtó tanulmányban az igazgatástörténet irányába mutató kutatásoktól várta. Albrecht P. Luttenberger a magyarországi olvasók számára kevésbé ismert név, de a regensburgi professzor 1987-ben megjelent tanulmánya éppen arra a területhez adott újabb módszereket, amelyet ma Barbara Stollberg-Rilinger kutatásai testesítenek meg leginkább. Luttenberger a ceremonális elemek vizsgálatával a birodalmi gyűlés kommunikációs stratégiáját mutatta be, rámutatva arra, hogy az oly unalmasnak vélt ceremónia milyen fontos eleme és forrása az alkotmánytörténetnek, valamint ennek az igen összetett államnak, a Német-római Birodalomnak (Német Nemzet Szent Római Birodalma) működésében végzett vizsgálatoknak. A szerző a szimbolikus kommunikációt állította vizsgálatai előterébe, amivel valóban új módszertant alkotott, egyben teljesen új érvelési rendszert vezetett be. Luttenberger alapvető tanulmánya a működési elvek és a gyakorlat közötti különbségeket, az előírások és a valódi működésben rejlő kis nüanszokat éppúgy bemutatta, mint e fórum (és minden emberek által alkotott intézmény) működésében az információk fontosságát, az érdekérvényesítés módszerét.

Az utolsó fejezetben a veszfáliai békét követő időszakról szóló két tanulmányt találjuk. E tanulmányok alapvető kérdése az, hogy a megváltozott, és még inkább széttagolódó

birodalmat mi tartotta össze egészen a napóleoni időszakig. Volker Press 1989-ben megjelent tanulmányát a szerkesztő joggal válogatta ebbe a részbe, hiszen a szerző a porosz–osztrák dualizmus mellett a császár-rendek dualizmusát is bemutatta mint a birodalom alapvető jellegzetességét. Tanulmányában a birodalmi gyűlést az abban részt vevő államok kommunikációs csatornájaként villantja fel, ami ismételten az információk, az érdekvégyesítés, a politika működésének alapvető elemeinek az elemzéséhez vezetett. A blokk és a kötet utolsó tanulmánya a szerkesztőnek 1992-ben megjelent tanulmánya, ahol elsődlegesen a korszak nagy kérdését, a konfesszionizmus és a birodalom viszonyát tárgyalta. A vallás, a felekezeti pluralizmus a rendi összefogás egyik legfontosabb elemeként mutatkozik be ebben a történeti kutatásokba alapvetően beépült tanulmányban. A tanulmány főként a politikai akarat ellenére létező és a császári politikától független evangélikus rend működésének fontosságára mutatott rá.

Az olvasóban felmerülhet, hogy a mai digitális világban szükség van-e olyan kötet kiadására, amely szöveggyűjteményként áll az oktatás rendelkezésére. A saját véleményem az, hogy e kötetnek nem a kizárólagosság volt a célja, hanem az iránymutatás, amit az is jól szemléltet, hogy a mellékelt bibliográfiában valóban kézikönyv jelleggel kiváló válogatás is rendelkezésére áll azoknak, akik – felbuzdulva a kötetben talált progresszív írásokon – tovább akarják mélyíteni tudásukat. Mindez a sorozatban azóta évente megjelenő következő kötetekről is biztonsággal elmondható. A kötetek kiválóan válogatott tanulmányokat tartalmaznak, és ugyan felmerülhet a gondolat, hogy egy meglehetősen szűk körből került ki a szerzői gárda, mégis joggal elmondható, hogy a témában a legfontosabbnak tekinthető tanulmányok egy kötetben megtalálhatók, és „kötelező” olvasmányként az alkotmány-, politika-, hivatal- és igazgatástörténet művelői számára rendelkezésre állnak. A magyarországi kutatás számára mindenesetre valóban arra mutatnak rá, hogy az az út, amin most járunk, nem tér el jelentős mértékben attól, amit ma Európában e témakörben művelnek.

H. Németh István

Hermann István
A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE IGAZGATÁSA
A 18. SZÁZADBAN, 1700–1777
 MNL Veszprém Megyei Levéltára – Veszprémi Főegyházmegye,
 Veszprém 2015. 353 oldal

Kosáry Domokos állapította meg a 18. századi magyar művelődéséről írt összegzésében, hogy a katolikus expanzió mértékét csak a helyi, egyes egyházmegyei adatokból tudjuk majd felmérni. Azonban Kosárynak nem állt rendelkezésére még olyan mélységű feldolgozás ilyen téren, ami akárcsak egy általánosabb megállapítást is megelőlegezhetett volna. Az elmúlt két és fél évtizedben azonban a 17–18. századi egyháztörténet-kutatás jelentős előrelépést tett, hogy ezeket a hiányokat ledolgozza. Különösen igaz ez a dunántúli területekre, elég csak a Pécsi Egyháztörténeti Intézet munkáira vagy Fazekas István győregyházmegyei kutatásaira gondolni. Bár a veszprémi egyházmegye-történet kutatása nagy múltra tekint vissza, a most bemutatásra kerülő kötet, Hermann István munkája az említett hiányt tovább szűkíti. A szerző korábbi doktori disszertációján alapuló monográfiájában a helyi források mélyreható és alapos feltárásával, kritikus összevetésével eddig nem ismert mélységben tárta fel az összeomlott egyházi struktúrának a 18. századi újrászervezését.